

א. ר. מלאכי כחוקר העתונות העברית

יעקב קבוקב

אליעזר רפאל מלאכי

א. העתונות בארץ ישראל

כיליד ירושלים, הכיר מלאכי את חלוצי העושים בעתונות העברית בעיר בימי צמיחתה וגידולה. בין החכמים והמשכילים שהסתופף בצילם היו א.מ. לונץ, י.ד. פרומקין, אליעזר בן יהודה וי.מ. פינס, שעמדו על כשרונותיו הספרותיים ונטייתו למחקר. כבר בגיל חמש עשרה הפליא את הקוראים בסקירתו הרחבה על "העתונות הירושלמית", ב"לוח ארץ ישראל לשנת תרע"א" (1911) שבעריכת לונץ. על מאמרו חתם בשם אליעזר רפאל מלאכי (אנגלמן), וב"מעין הקדמה" כתב: "מאמרי זה הוא חלק קטן מספר גדול — 'קורות התפתחות הספרות העברית באה"ק' — שאני אומר לכתוב." הוא ניגש לנושא מאמרו ביסודיות וחילק אותו לחמישה פרקים (א: אלה; ב: "הלבנון", "חבצלת" (הקדום); ג: התחדשות ה"חבצלת" על ידי פרומקין; ד: "פדחי חבצלת"; ה: "האדיאל", "שערי ציון", "יהודה וירושלים"; ו: בן יהודה ועתוניו; ז: מאספים לתורה, חכמה וספרות. בחלוקה זו כבר הונחו קווי היסוד לחקר העתונות הירושלמית המוקדמת. מלאכי חזר לנושא זה בהרחבה בשנים הבאות ונהג לציין את יובלותיהם השונים של עתוני ירושלים. ב"ספר השנה של הסתדרות בני א"י באמריקה" (ניו-יורק, שנה שלישית, תרצ"ד) פרסם רשימה בשם "70 שנה ליסוד העתונות הירושלמית".

דיון מקיף ב"הלבנון", למלאות מאה שנה להופעתו, פרסם מלאכי במאמרו "לתולדות 'הלבנון' הירושלמי" ("בצרון", שנה כ"ד, גל' ו', סיון-תמוז תשכ"ג). כאן תיאר את גלגוליו השונים של העתון הידושלמי הראשון, מירושלים דרך פריס ומיניץ ועד לונדון. הוא עמד על המניעים להופעת העתון, שיסודם היה במחלוקת שבין הפרושים והחסידים ביישוב הישן. כן מסר פרטים על בית דפוסם של יחיאל ברי"ל, מיכל הכהן ויואל משה סלומון, שבו נדפס העתון. המשך למאמר זה שימש מחקרו "לתולדות 'הלבנון'" ("ספר היובל למאיר וכסמן", תשכ"ז), שבו פירסם 16 אגרות של ברי"ל, עורך העתון, לפינס. מכתבים אלה לפינס, שהיה ממשתתפיו הקבועים של "הלבנון", משקפים את מלחמת החרדים בהשכלה בשנות תרל"ז-תרמ"ג. בין השאר, האיר מלאכי את דעותיו של פינס ועמד על השקפותיו של ברי"ל, שהפך לחובב ציון נלהב לאחר הפוגרומים ברוסיה.

אישיות פרדוקסלית היה אליעזר רפאל מלאכי (תרנ"ה-תש"ם), שהורתו ולידתו היו בירושלים. אם כי עשה את רוב שנותיו בארצות הברית, לא פסק כל ימיו לעסוק בתולדות היישוב, בהן התעניין כבר בימי נעוריו. כמו כן, לא היתה כמעט שום פרשה בתולדות העתונות הארץ ישראלית שלא טיפל בה.

מלאכי היה לא רק מוותיקי החוקרים של תולדות היישוב ומגדולי הביבליוגרפים העבריים, אלא גם תפס מקום בראש בחקר העתונות העברית לדורותיה. לרגל יובלות שונים של מלאכי עמד ג. קרסל, במאמרי ההערכה שלו על בעל היובל, על מקומו המיוחד במקצוע זה. נאמנה עלינו קביעתו, במאמרו "חכם שמת: שלושים לפטירתו של אליעזר רפאל מלאכי" ("ידיעות אחרונות", ט"ז באייר תש"ם), שבו כינה אותו "ראש וראשון בימינו לחקר העתונות והפריודיקה העברית מאז הופעתה." גליה ירדני, בספרה "העתונות העברית בארץ-ישראל בשנים 1863-1904" (תל אביב תשי"ט), הסתמכה לא אחת על מחקריו של מלאכי, ובהקדמתה הביעה לו את תודתה על "גודל חובנו כלפיו".

זכרוננו הפנומנלי של מלאכי ובקיאותו העצומה בעתונות העברית הפכו לשם דבר, ורבים פנו אליו בשאלות ספרותיות שונות. מעטים ידעו לנצל כמותו את העתונות, כדי להקים בניינים שלמים על יסוד חשיפת פרטים ופרטי פרטים שליקט ממקורות שונים. העתונות היתה לחם חוקן, וכל חייו היו קודש לחקר צפונותיה. הוא נהג פזרנות מרובה בפרי עטו. רק מעט מזעיר הוציא בצודת ספר, ואת דבריו אנו מוצאים בספרי יובל, בקבצים ובעתונים שונים.

מלאכי התמסר כל ימיו לכתיבה, ומחקר רדף מחקר. הוא ראה לנכון להכין ביבליוגרפיות מקיפות לכתבי טובי סופרינו, ממנדלי מוכר ספרים, סוקולוב וביאליק ועד נציגים של הספרות העברית באמריקה כבנימין נחום סילקינר, רב צעיר, הלל בבלי ושמעון הלקין. אולם לביבליוגרפיה שלו ולכינוס מאמריו שלו לא דאג. עשרות מאמרים ומחקרים פרסם על העתונות שבארץ ישראל ומחוצה לה. כדי להתחקות אחרי אלה צריך המעיין לנוע על פני אכסניות ספרותיות ועתונים לרוב, בהם כרכי השבועון "הדואר" והתקופון "בצרון" באמריקה. במאמרי זה אני בא לסקור את פועלו הרחב של מלאכי בחקר העתונות ולאחר את מקום הופעתם של מאמריו ומחקריו המרובים על נושא זה.

קִץ הַעֲתוֹנוֹת הָאִידִית בְּאֵנְגְלִיָּה?

מאת א. ר. מלאכי

תורת ההתפתחות של דארווין עם היהדות, בהוצאת "דער לאַנדאָנער איזראַעליט", שהוציא בסוף שנות השבעים, יחד עם עתון עברי בשם "הפרם".
העתונות האידית באנגליה התחילה, פחות או יותר, להתבסס באמצע שנות השמונים. בבת-אחת הופיעו בלונדון שני שבועונים: "דער פוילישער אידעל" ו"שולמית". הראשון, במגמה ראדיקאלית וחובב-ציונית, יצא על-ידי הסופר העברי אליהו וואלף רבינוביץ (או"ר), בעריכת בן-ג' (מוריס ווינטשבסקי). שניהם מראשוני המטיפים לסוציאליזם בעברית, אבל פעם שהאחרון המשיך בתעמולה זו באידית, עזב הראשון את הדגל הסוציאליסטי ונעשה חובב-ציון. אבל גם המו"ל וגם העורך שמרו את אהבתם לעברית, ובעתון באו לפרקים דברים בעברית, ואף ההספד על סמולנסקין כתוב עברית. מפני מגמתו הראדיקאלית, נאסרה כניסת העתון לרוסיה, ומשום זה שונה שמו ל"די צוקונפט". בשם זה הופיע עד סוף שנות השמונים במגמה אורתודוקסית-חובב-ציונית.

חבר סופרים בלונדון מתכונן להוציא עתון אידי חדש במקום "די צייט", אולם העובדה שהעתון האידי היחיד באנגליה כרע ונפל אחרי ל"ז שנות-הופעה מתמדת מעידה עדות מעציבה על מצבה של העתונות האידית בתפוצות.

אווירה של אנגליה, אָמנם, לא היה מעולם מסוגל לצמיחת עתונות אידית ועברית. בלונדון, לידו וגלאוגי הופיעו עשרות עתונים, אבל רובם לא היו בני-קיימא. הופעתם היתה מקרית, וגם עורכיהם וסופריהם התארחו במקרה באנגליה. גרמה לזה אי-יציבות בחיי היהודים בארץ זו, ששימשה תחנת-מעבר למהגרים לאמריקה. מחוסר אמצעים או מפני סיבות אחרות נשארו רבים תקועים בפריטאניה, וכל זמן שלא "התאנגלו" ומרכז חייהם היה ב"ווייטשפל", עוד היה מקום לעתונות אידית דלת כמות ואיכות, שלא גדלה ולא התפתחה מעולם פעתונות האידית באמריקה.

מאמר של א. ר. מלאכי ב"הדואר" – אחד מני רבים

מלאכי חס גם על "פכים קטנים" והקדיש תשומת לב מיוחדת לעתונים נדירים, בהם כאלה שלא נשתמרו כלל. על "עמוד היראה", עתונו של עקיבא יוסף שלזינגר, שנועד "לחיזוק הדת וישוב הארץ" ושהתחיל לצאת בשנת תרל"ט, עמד במאסף "סורא" (כרך ב', ירושלים, תשט"ו-ז). על יסוד גיליונות אחדים שהגיעו לידו תיאר את תוכנו ואת החומר שמצא בו לתולדות פתח תקוה. עתונים נדירים אחרים שטיפל בהם היו "מבשרת ציון" ("הדואר, שנה כ"ו, גל' ח', כ"ז בכסלו תש"ז), עתונו הראשון של בן-יהודה, שארבעת גיליונותיו הופיעו כהוספה ל"חבצלת" בשנת תרמ"ב, ו"המוריה" ("הדואר", שנה נ"ג, גל' ג'-ה', כ"א ו-כ"ח בחשוון רה' בכסלו תשל"ד), ששלושת גיליונותיו יצאו בירושלים בשנת תרנ"ב. דוגמה לדרך שבה ניצל מלאכי את העתונות לשם מחקריו משמש מאמרו "ביאליק ב'השקפה' של בן-יהודה" ("בצרון", שנה ל"ב, גל' ה', אייר תשל"א). אגב תיאור העתון עמד על האזכורים השונים בעמודיו למשורר. מלאכי הצטיין בפענוח פרשיות עלומות שונות בקשר עם העתונות הירושלמית. במאמרו "האם הופיע קובץ 'ארזי הלבנון'?" ("בצרון", שנה ל"ו, גל' ו', אב-אלול תשל"ה) הגיע למסקנה שקובץ זה, שעריכתו יחסה לשמואל רפאלי בשנת תרמ"ה ושפורסמה עליו מודעה ב"הצבי", ספק אם הופיע כלל. את "קול התור" (מאמרו בשם זה הופיע ב"סיני", כרך ס"ה, גל' א', ניסן תשכ"ט), עתון ירושלמי חרדי לא ידוע שנדפס בבית הדפוס של משפחת לוי ושגיליונותיו לא נשתמרו, תיאר מלאכי על יסוד התגובות המועטות שבאו עליו בעתונות עם הופעתו. בין תרומותיו של מלאכי לתולדות עתונות ארץ ישראל יש להזכיר את מחקרו על "ראשית העתונות ההתולית בא"י" ("הדואר", שנה נ"ז, גל' כ',

במאמרו "לתולדות ר' יואל משה סלומון", שפירסם בקובץ "ישראל" ("ספר השנה של הסתדרות בני א"י באמריקה", ניו יורק, תש"ז) שיצא בעריכתו, התייחס מלאכי לפועלו של אחד מחלוצי העורכים בירושלים. הוא טיפל בו הן כמדפיס והן כמו"ל של עתונים. ב"יהודה וירושלים", שיצא בעריכת סלומון בסוף שנות ה-70, ראה כלי מבטא שהטיף לחקלאות ושהכשיר את הדור לייסוד פתח תקוה. מטרה נוספת של העתון היתה להילחם ב"חבצלת", עתון שתקף את הממונים על ה"חלוקה". המאמר כולל גם פרסום ראשון של מכתב מסלומון לפינס, העוסק בבעיותיה של פתח תקוה בימי התהוותה. מחקר מפורט על "יהודה וירושלים", למלאות 75 שנה להופעתו, פרסם מלאכי ב"גליונות" (כרך כ"ז, גל' ח', אייר תשי"ב). כאן בחן את תוכנו של העתון, שהיה חדור רעיון תחיית הארץ ושהקדיש מקום מיוחד ל"ידע הארץ". בניגוד לעתון זה, היו "חבצלת" ו"שערי ציון" כלליים יותר.
על עתון "החבצלת" של ר' ישראל ב"ק ייחד מלאכי את הדיבור במחקר מפורט, שפרסם במלאות מאה שנה להווסדו, במאסף "סורא" (כרך ד', ירושלים, תשכ"ד). על אף שבשעת כתיבת המחקר עוד לא נתגלתה הסידרה של הגיליונות הראשונים שיצאו בשנות תרכ"ד-תרכ"ה, השכיל מלאכי לתאר את טיב העתון ולשחזר את תוכנו על פי הגיליונות המעטים שהגיעו לידו וביחוד על פי ידיעות ופרטים ששאב מן העתונות האירופית. הוא סיפר על התחלת העתון שנדפס בבית דפוסו של ישראל ב"ק ותמך בחסידים במאבקם נגד הפרושים. העתון, אותו ערך ישראל דב פרומקין, התחרה ב"הלבנון", שקדם לו בחודשים אחדים ועמד על רמה עתונאית גבוהה יותר.

עתון היתולי שהוציא אליעזר בן יהודה. גם עליו כתב מלאכי

"הצפירה" ו"היום". על "המליץ ועורכיו" פירסם מחקר מפורט בשבעה פרקים ובעשרה המשכים בחתימת א. גור ("הדואר", שנה מ', גל' י"ג-י"ז, י"ט-כ', כ"ה-כ"ז, מיום י' בשבט תשכ"א ואילך). במחקרו, שנתפרסם במלאות מאה שנה לייסוד העתון, היטיב לאפיין את עורכו הראשון אלכסנדר צדרבוים (אר"ז) ולתאר את דרכו בעריכה. צדרבוים שאף למיזוג ההשכלה והאמונה, והוא שהכניס את המאמר הראשי לעתונות העברית. בעתונו הירבה לפרסם דברי ביקורת, שעוררו פולמוסים, בהשתתפותם של סופרים כמדלי מוכר ספרים, א. א. קובנר, א. י. פפירנא ועוד. הוא נתן מקום לשירים, אבל חסרו בעתונו סיפורים, מלאכי גם הוסיף פרטים על חלקו של י"ג בעריכת העתון ועל השתתפותו הקבועה במשך שש שנים, מתר"ה ואילך, בפליטונים וברשימות בקורת.

על "מאה שנה להצפירה" ייחד מלאכי את הדיבור ב"בצרון" (שנה כ"ג, גל' ה', אייר תשכ"ב; שנה כ"ד, גל' ב', ג' חשון-כסלו, טבת-שבט תשכ"ג). בתחילת דבריו סיפר על חגיגות היובל הקודמות, שנערכו במלאות ארבעים וחמישים שנה לעתון. הוא הוסיף פרטים על התחנות השונות וכן על ההפסקות בהוצאת העתון, שנערך על ידי חיים זליג סלונימסקי (חז"ס) ועוזרו נחום סוקולוב. שאיפתו של חז"ס לא היתה להפיץ השכלה כי אם להפיץ חוכמה ודעת, ומשום כך ניסה לשוות ל"הצפירה" אופי של עתון מדעי פופולרי. שירה ופובליציסטיקה לא עניינו אותו במיוחד ואף לא חוכמת ישראל, מן הסוג שעמודי "המגיד" ו"הכרמל" היו משופעים בו. הוא הנהיג מדורים חדשים, כגון "פקודות הממשלה" ו"חדשות", שהיו מכוונים לתועלת הקוראים. בין השאר ציין מלאכי, ש"הצפירה" היה העתון המצוייר הראשון, כי באו בו תמונות. מאמר נוסף הקדיש לתיאור "סוקולוב בראשית עבודתו ב'הצפירה'" ("הדואר", שנה כ"א, גל' ל"ז, כ"ד כאב תש"ב), שבו הביא ממכתביו ליהודה דוד אייזנשטיין, ששלח לעתון כתבות מאמריקה.

ט"ו אדר ב' תשכ"ח). מלאכי פתח בתיאור "הפטפטן", עתון בכתב יד שיצא בתרס"ח. בין השאר הזכיר גם את העתון ההתולי הראשון שיצא בדפוס — "חמר-גמל", ירחון שהופיע בשנת תרס"ט בעריכתו של בן יהודה. ג. קרסל חזר והדפיס את מאמרו של מלאכי כנספח ל"אוצר ספרות ההומור הסטירה והקריקטורה בארץ-ישראל" (תל אביב, תשמ"ד), שהכיל ביבליוגרפיה מפורטת מאוספו של יעקב צדקוני. קרסל הדפיס כנספח שני גם את מאמרו של מלאכי "תוספות פורים בעתונות העברית", שהופיע קודם ב"הדואר" (שנה כ"ז, גל' י"ט, כ', ת' ו"ט"ו אדר ב' תש"ח, קרסל קרא לנספח זה בשם "לתולדות ספרות ההיתול בחוף לארץ"). המאמר תיאר את ה"תוספות" הפורימיות ל"הצפירה", "הצופה" ו"המצפה". כדי להשלים את התמונה לגבי עיסוקו של מלאכי בעתונות ההתולית, נזכיר עוד את מאמריו האחרים על סוג זה: "העתון הסטירי הראשון" ("הדואר", שנה כ"ו, גל' כ"ג, י"ד ניסן תש"ז), העומד על העתון "בקורת העתים", שהופיע בלייפציג בתחילת שנות ה-60 (של המאה ה-19) וה"השפיפון", עתון פורימי של "הצפירה" ("ברקאי", ב' בסיון תשל"ב).

ב. העתונות באירופה

ללא שימוש רצוף בעתונות העברית האירופית, לא יכול היה מלאכי להגיע להישגיו המרשימים במחקרו על תולדות היישוב ועל נציגי הספרות העברית מימי תקופת ההשכלה ואילך. בין ספריו נמצאות מהדורות של "אגרות דוד פרישמן" (ניו-יורק, תרפ"ז) ו"אגרות סופרים" (ניו-יורק תרצ"ג). בעריכתו של האגרות שבספרים אלה עמדה לו בקיאותו המופתית בעתונות, שבלעדיה לא היה בידו להבהיר את הרקע לעניינים שנדונו על ידי הסופרים השונים.

בין העתונים החשובים, שמלאכי עסק בהם במיוחד, היו "המליץ",

כתבי אחד העם והרצל – אף הם נחקרו על ידי מלאכי

שדאגו לצרף מפתחות לכרכיהם. העתון הראשון שנהג כך היה "ציון", הירחון העברי הראשון, שהתחיל לצאת בשנת תר"א על ידי מרדכי יוסט ומיכאל קרייצנאך. במלאת 20 שנה לצאת הירחון "גליונות", תרס"א מאמר בשם "השחר", "המעורר", "גליונות" ("הדואר", שנה ל"ג, גל' כ"ב, כ"ח אדר ב' תשי"ד), שבו מתח קו השוואה בין עתונים אלה, שהצטיינו בעצמאותם וברוחם הלוחמת.

כאמור, העתונות שימשה יסוד למחקריו המרובים של מלאכי על נושאים שונים. לעתים ציין זאת גם בשם המאמר עצמו. כזה היה מחקרו "מדינת היהודים" לאור העתונות העברית" ("בצרון", שנה ו', גל' י', אב' אלול תש"ו). כאן סקר את התגובות השונות לספרו של הרצל, מיחסו הקריר של סוקולוב ב"הצפירה", דרך הדעות השונות שהושמעו בשאר העתונים, ועד הופעת מאמר הביקורת ב"השלוח" על התרגום העברי. כבר עמדנו למעלה על מאמרו של מלאכי, "העתון הסטירי הראשון". בסידרת מאמרים הצביע גם על עתונים אחרים, שהיו "ראשונים" בסוגם ובאופנם. כאלה היו מאמריו: "לתולדות העתונות הבלשנית" ("הדואר", שנה כ"ב, גל' כ"א, י"ט באדר ב', תש"ג), שבו סקר את הנסיגות הראשונים בשטח זה; "העתון הביבליוגרפי הראשון בעברית" (שם, שנה כ"ט, גל' ל"ב, ט"ו בתמוז תש"י), שתיאר את דו הירחון "ירושלים" של י. קרפל, שהופיע בקראקא בשנות תר"ס-תרס"א; ו"העתון הפדגוגי הראשון בעברית" (שם, שנה כ"ט, גל' ל"ט, ב' בחשוון תשי"א), שדן ב"האיתנים", ירחונו של צבי אליעזר טלר, שיצא בגליציה בשנת תרנ"ח. דוגמה לכשרון הפענוח של מלאכי בחקר העתונות באירופה משמש מאמרו "הקהלת" – עתון עברי לא ידוע" ("בצרון", שנה ל"ה, גל' ד', ניסן-אייר תשל"ד), המטפל בתוספת העברית שהופיע לעתון "זיכענביר-גער איזרעאליט", שיצא בטרנסילוניה.

ג. העתונות באמריקה

מלאכי הצעיר הגיע לאמריקה בפעם הראשונה בשנת 1912. הוא חזר לארץ ישראל ב-1919, ושלוש שנים לאחר מכן יצא שוב לאמריקה, מקום שעשה בו 68 שנה. ברבות הימים הצטרף לחבר המערכת של "הדואר" ושימש גם מגיה בעתון.

כשהחליטה אגודת "אחיעבר" לפתוח בהוצאת "התורן", בשנת

בין העורכים שמלאכי העריכם במיוחד היה יהודה לייב קנטור, עורך העתון העברי היומי הראשון "היום", שנוסד בשנת תרמ"ו ושהתקיים כשנתיים. במאמרו, "לזכר יל. קנטור" ("התורן", שנה ג', גל' א'-ג', כ"ח אדר א'-י"ב אדר ב' תרע"ו; חזר ונדפס בספרו "מסות ורשימות", ניר-יורק, תרצ"ז, בשם "יהודה לייב קנטור"), עמד עליו אחד מיוצרי העתונות העברית, וכמי שהכניס בה רוח חיים. מלאכי מסר על הספקות והפקפוקים, שבהם נפגש קנטור מצד עורכים מנוסים כיל"ג וסוקולוב ועל ההתנגדות שעורר צעדו מצד "המליץ" ו"הצפירה". העתון האחרון אף האשים אותו באנטי לאומיות. מלאכי חזר לטפל בקנטור במאמר בשם "היום" ועורכו, במלאת 50 שנה לעתונות היומית ("הדואר", שנה ט"ו, גל' כ"ו, כ' באייר תרצ"ו). כאן הרחיב את הדיבור על שאיפתו של קנטור להוציא עתון חילוני כללי, שישקף לא רק את החיים היהודיים אלא גם את הכלליים. לפי מה שמסר מלאכי, היו ל"היום" קרוב לחמשת אלפים מנויים. אם כי השבועונים שיצאו בימים ההם התנגדו מלכתחילה לעתונו של קנטור, הפכו גם הם תוך זמן קצר ליומונים, ורעיונו ניצח. מאמרים נוספים על "היום" ועורכו כתב מלאכי לרגל יובלות שונים לעתון, שראה אותו כפותח תקופה חדשה. ליובל ה-70 פירסם מאמר ראשי, בשם "שבעים שנות עתונות יומית בעברית" ("הדואר", שנה ל"ה, גל' י"ד, כ"א שבט תשט"ז). ליובל ה-80 הופיע מאמרו "80 שנה להיומון העברי הראשון" ("חרות", ח' בטבת תשכ"ו).

תיאור של עתון, שמילא תפקיד חלוצי בגליציה, נתן מלאכי במאמרו היידי "פראספעקט פון יוסף כהן-צדק'ס נייעסטע נאכריכטען" ("די צוקונפט", שנה 72, גל' 11, נובמבר 1967). בבואו לדון בעתונו היידי של כהן-צדק הקדים דברים על "המבשר", שיצא בעריכת כהן-צדק במשך שש שנים, החל בשנת 1861, קודם כשבועון ואחר-כך כדו שבועון. בשנת 1866 חשב העורך להציל את עתונו העברי על ידי הוצאת עתון יידי לצידו, כשם שעשה צדרכובים כשהוציא את "קול מבשר" כדי לעזור ל"המליץ".

זמן לזמן לא הסתפק מלאכי בהערכתיו לעורכים, שהבליע בתוך מאמריו על עתוניהם, אלא הקדיש דיונים מיוחדים לעורכים עצמם. דוגמה לסוג זה משמש מאמרו "אחד-העם כעורך 'השלח'" ("בצרון", שנה ט' גל' א', תשרי תש"ח). כאן התייחס לדעות, שהנחו את אחד העם בעריכתו הקפדנית והזהירה. על יסוד אגרותיו עמד על לבטו ועל עמלו הרב במילוי תפקידו ובהנהגת מסורת עריכה משופרת לעתונו. במאמר נוסף תיאר את "מלחמת הישוב הישן באחד-העם" ("הדואר", שנה כ"ה, גל' ל"ד-מ"ב, כ"ד באלול תשט"ז; ט', ל' תשרי; ז', י"ד, כ"א בחשוון תשי"ז; חזר ונדפס בספרו, "פרקים בתולדות היישוב הישן", תשל"א). על "ברקוביץ העורך" כתב בגיליון "הדואר", שהוקדש ליובלו ה-50 של הסופר (שנה ט"ו, גל' ט', א' טבת תרצ"ו). הוא עמד עליו כממשיך המסורת של טובי העורכים העבריים, שהאציל מרוחו על העתונים שערך באמריקה ובארץ ישראל.

מלאכי היה ער לצורך במפתחות לעתונות, ובמשך שנות עבודתו המרובות ב"הדואר" היה אחראי להכנת המפתחות השנתיים לתוכן ענייניו. במאמר שהקדיש לנושא, בשם "מפתחות כלליים בעתונות העברית" ("הדואר", שנה כ"ח, גל' ב', י' בחשוון תש"ט), מנה את העתונים

(ה"דואר", שנה כ"ט, גל' י"ד, ט' בשבט תש"י) תיאר מלאכי בהרחבה את השבועון "התחיה", שעדך שור בשיקגו בשנת תר"ס, כהמשך ל"הפסגה". הוא עמד על חיבתו של עתון זה כמקור לידיעות על הנעשה בתוך הקהילה היהודית ועל התפתחות התנועה הציונית בשורותיה. גם במאמרו "לתולדות העתונות העברית בשיקגו" (שם, שנה ט"ז, גל' ד', י"ג בכסלו תרצ"ג) הרים על נס את תרומתו של שור והתעכב גם על שאר העתונים בעיר זו.

לגרשון רוזנצוויג, עורך השבועון "העברי", הקדיש מלאכי מאמר הערכה בספרו "מסות ורשימות" (המאמר הופיע קודם ב"התורן", שנה ד', גל' ו', י"ד בניסן תרע"ז, בשם "לזכר גרשון רוזנצוויג"). הוא תיאר את דמותו כסטיריקן וכפרודיסטן שנון, אבל בה בשעה לא כיסה על חולשותיו כעורך. גם שאר העורכים שעמלו בהוצאת עתונים במאה ה-19, כולל מיכאל לוי רודקינסון, אפרים דינר, לאון זולוטקוף, יחזקאל אנוביץ ועוד, זכו להערכתו במאמרו המסכם "עורכים עברים באמריקה" בגיליון היובל של "הדואר" למלאת לו 25 שנים (שנה כ"ו, גל' כ"ט, ד' בסיון תש"ז).

נוסף ל"הקול", שיצא בשנת תרמ"ט, ערך רודקינסון גם את "הסניגור", בראשית שנות ה-90. את העתון הנדיר ודל-התוכן הזה, שיצא קודם כדו שבועון והמשיך כשבועון, בחן מלאכי בעין חדה במאמרו המקיף, שבו מסר פרטים על תוכנו ועל קבוצת משתתפיו ("הדואר", שנה י"ג, גל' י"ב-ט"ו, י' בשבט-א' באדר תרצ"ד). לפי הודעת העורך, עתון זה "נוסד להרבות שלום ולהלחם במבוי התלמוד", אבל גם הוא נפל חלל לאחר צאת מספר גיליונות.

כאדם שליווה את "הדואר" מתחילתו כעתון יומי דרך גלגוליו השונים כשבועון, יכול היה מלאכי לשמש היסטוריון נאמן של דרכו ושל העליות והמורדות בהתפתחותו. כשהגיע העתון למשך זמן של 13 שנה, בשנת תרצ"ה, סקר את תולדות העתונות באמריקה, במאמר בשם "מן הצופה בארץ החדשה", עד "הדואר" (שם, שנה י"ד, גל' ז', ח' בטבת תרצ"ה). הוא הראה, שעד תאריך זה הופיעו באמריקה קרוב לחמישים עתונים עבריים מכל הסוגים — מעתונים יומיים עד קבצים שונים ועתונים לילדים — אולם אף אחד מאלה לא הגיע ל"גילוי" של "הדואר". כשחגג העתון את הופעת גיליון האלף שלו, פרסם מלאכי מאמר בשם "מאלף" עד אלף" (שם, שנה כ', גל' ל', ד' בסיון תש"א), שבו מנה את התחנות השונות בהתפתחותו ועמד על תרומתו של מנחם ריבולוב כעורך.

עתון אחר שמלאכי תיאר בפרוטרוט הוא "הדרור" של ראובן בריינין ("גליונות", כרך ל"א, גל' ח"י, אב-אלול תש"ד). הוא סיפר על התקוות המרובות שתלו העברים בברינין, ששמו הלך לפניו כסופר בעל טעם אירופי. באפריל 1911 הוציא בריינין פרוספקט מקיף, שהבטיח הרבה. הגיליון הראשון של השבועון "הדרור" יצא בח' באלול תרע"א. לבסוף נצטמצם העתון, עד שהפסיק הופעתו עם גיליון ט"ו (א' בטבת תרע"ט). הקוראים נתאכזבו, וברינין יצא למונטריאול כדי לערוך שם עתון יידי.

תרומה בעלת ערך לכיבלוגרפיה של העתונות יש לראות ברשימות של מלאכי על השתתפותם של סופרים שונים בעתונות אמריקה. רשימות אלו כוללות: "ש"י עגנון בעתונות העברית באמריקה" ("בצרון", שנה

תרע"ג, היה מלאכי בן ה-18 בין משתתפיו. הוא השתלב עד מהרה בסביבה העברית שנתקיימה אז וניגש לחקר תולדות העתונות העברית באמריקה, מראשיתה בתחילת שנות ה-70 (של המאה ה-19). את פרי מחקריו פירסם בסידרת מאמרים בשם "לתולדות העתונות העברית באמריקה" ("התורן", שנים א'-ב', תרע"ג-תרע"ה), שהשתרעה על שבעה פרקים ומסרה סקירה על הבמות העבריות מימי "הצופה בארץ החדשה" ועד העתון המודרני הראשון "שבליים". כשם שהפליא את קודאיו בסקירתו החלוצית על העתונות הירושלמית, שפירסם ב"לוח ארץ ישראל" של לונץ, כן עודד עניין רב במאמרו זה אצל הקוראים העברים, שלא היו מודעים לשלשלת הארוכה של נסיונות וכשלונות בשדה העתונות העברית באמריקה.

במשך שנות עבודתו המבורכת באמריקה המשיך לתרום לחקר תולדות העתונות בארץ זו. סיכום רחב יותר לנושא אנו מוצאים במאמרו הממצה "שבעים וחמש שנה לעתונות העברית באמריקה" ("ספר השנה ליהודי אמריקה", ח-ט, תש"ז). בשנת תרצ"ב התחיל לפדסם בהמשכים "ביבליוגרפיה של העתונות העברית באמריקה" ("הדואר", שנה י"א, גל' ל"ב, ל"ג, ל"ד, החל בכ"ד באב תרצ"ב; שנה י"ב, גל' ג', ה', ט', החל ב"ט בחשון תרצ"ג). שהיתה אמודה לכלול כמעט כל מה שנכתב על עתונות זו. למעשה, הופיעו רק חמישה המשכים של הביבליוגרפיה, שהגיעה רק עד אמצע האות ה"א.

בעתון המשכילי "הצופה בארץ החדשה", שנוסד על ידי צבי הירש ברנשטיין בשנת תרל"א ושלא נשתמד במלואו, טיפל מלאכי בהזדמנויות שונות. תיאור ראשון על העתון ומגמתו, שנכתב על יסוד מחצית השנה הראשונה שלו, מסר במאמרו "הצופה בארץ החדשה" ("הדואר", שנה ד', גל' ד', א' בכסלו תרפ"ה). הוא היטיב לאפיין את דור המהגרים, שהגיע לעולם החדש בשנות ה-70 ושהיה קהל היעד לעתון. בשנות ה-80 נעשו רק נסיונות מעטים לקיים כלי מבטא עבריים, ורק בסוף העשור נראתה פריחה בשדה זה, עם ייסוד שלושה שבועונים. במאמרו "שאיפה שלא נתגשמה" ("הדואר", שנה י', גל' י"א, ה' בשבט תרצ"א) עמד על נסיונותיו הכושלים של שלום יוסף זילברשטיין להקים שבועון בשם "היהודי".

ב"ספר 'הדואר' למלאת לו שלשים וחמש שנה" (תשי"ז) פרסם מלאכי פרקים ממונוגרפיה על "איל"ה — חלוץ העתונות העברית באמריקה. "איל"ה (אהרן יהודה ליב הורוויץ) הגיע לאמריקה בסוף שנת תר"ל, עוד לפני צבי הירש ברנשטיין, וכסופד מנוסה וחרץ עוד לו בייסוד עתונו. לשם סקירת פועלו הסתמך מלאכי על כתבותיו המרובות ב"עברי אנכי", ב"המגיד" וב"חבצלת". איל"ה השתתף בקביעות בגיליונות שנה א' של "הצופה בארץ החדשה", אולם לאחר שהתחיל להתעניין בגורלם של יהודי רומניה ופתח בתעמולה למען הגירתם לאמריקה נפרד מברנשטיין, שהתנגד לתוכניתו.

מלאכי תרם רבות להארת דמותו של זאב שור, שהתחיל בעריכת השבועון "הפסגה" בשנת תרמ"ט ושהתמיד בהוצאתו, בהפסקות ובשינויי מקום, עד תרנ"ט, בספרו "אגרות סופרים" פרסם מאגרותיו, השופכות אור על לבטיו כעורך ועל פעולותיו למען תנועת חיבת ציון וחיווק מעמדם של המהגרים ממזרח אירופה. במאמרו "לפני יובל שנים"

כ"ט, גל' ב', חשוך-כסלו תשכ"ח); "טשרניחובסקי בעתונות העברית באמריקה" ("הדואר", שנה ט"ו, גל' כ', כ"ו באדר תרצ"ו); "סוקולוב בעתונות העברית באמריקה" (שם, שנה ט"ו, גל' ל', כ"ט בסיון תרצ"ו); ו"שניאור בעתונות העברית באמריקה" (שם, שנה י"ז, גל' ז', י"ג בטבת תרצ"ח).

לעתים היה מלאכי דולה מאוצר העתונות ידיעות ותגובות על מאורעות ואישים היסטוריים אמריקניים. מאמריו אלה מוסיפים על המקורות שבידינו לתולדות היהודים בארצות הברית. ביחוד נמשך אחר דמותו של אברהם לינקולן והקדיש לו מאמרים מספר. כאלה הם "אברהם לינקולן בעתונות העברית" ("הדואר", שנה י"ד, גל' ל"ג, א' באדר תרצ"ה), שבהם ריכז את החומר המצוי בעתונות העברית באירופה ובאמריקה. בין המקורות שהעלה היו הכתבות ששלח ח.ג. וידובר מניו-יורק ל"המגיד" בשנת 1861. מאמר נוסף של מלאכי היה "ביוגרפיות לינקולן בעברית" ("בצרון", שנה כ"ב, גל' ו', סיון-תמוז תשכ"ו).

כשנרצח ג'ון קנדי פרסם מלאכי מאמר בשם "הרביעי במספר" ("בצרון", שנה כ"ה, גל' ב', כסלו-טבת תשכ"ד), שבו הראה כיצד הרצח של שלושת הנשיאים שקדמו לקנדי — לינקולן, גרפילד ומקינלי — השתקף בעתונות העברית. בהזדמנות אחרת פרסם רשימה על "אמריקה בעתונות העברית" ("הדואר", שנה ל"ח, גל' י"ג, כ"ח בשבט תשי"ט), שבה הביא בין השאר אזכורים על העברת אלסקה לאמריקה ועל בחירת הגנרל ג'ונס לנשיא. מאמר פיקנטיו שלו נקרא בשם "נוצרים חותמים על עתונים עבריים" (שם, שנה נ"ו, גל' א', ב', ט"ז, כ"ג בחשוון תשל"ה). במאמרו זה הצביע על עתונים כ"המגיד", "הצפירה" ו"העברי", שהיו להם מנויים נוצרים יודעי עברית שפנו למערכת במכתביהם העבריים.

מצודתו של מלאכי היתה פרוסה על העתונות העברית שבכל העולם. לתולדות העתונות במרכזים השונים שבהם צמחה והתפתחה עתונות זו — ארץ ישראל, ארצות אירופה ואמריקה — תרם תרומה המעוררת פליאה והשתוממות בהיקפה ובמומחיותה. אף לעתונות היידית הקדיש ממרצו, וגם מאמריו בשטח זה מפורזים בעתונים ובקבצים שונים.

ש"י עגנון (למעלה), ונחום סוקולוב